

УДК 343:24

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.38>

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАЙНОВИХ ПОКАРАНЬ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Кравчук П.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
email: petro.kravchuk@e-u.edu.ua
ORCID 0000-0003-4246-974X

Кравчук П.Ю. Процесуальне забезпечення майнових покарань під час кримінального провадження.

У статті здійснюється ґрунтовне дослідження проблем процесуального забезпечення майнових покарань у кримінальному провадженні, що набувають дедалі більшої актуальності в умовах зростання злочинності у сферах економіки, фінансів, державного управління, а також поширення корупційних правопорушень. Автор наголошує, що майнові санкції, зокрема такі, як штраф, конфіскація майна, спеціальна конфіскація та відшкодування заподіяної шкоди, є дієвим інструментом кримінально-правового впливу, проте вимагають ефективного процесуального супроводу на всіх етапах кримінального провадження.

Аналізуючи чинне законодавство та судову практику, автор виявляє низку істотних проблем: недостатню нормативну деталізацію процедур накладення, зняття арешту на майно, оцінки, зберігання та реалізації арештованих активів. Значна увага приділяється забезпеченню балансу між інтересами правосуддя та захистом конституційного права особи на мирне володіння майном. Порушення цього балансу на практиці часто призводить до затягування строків арешту, надмірного втручання у майнові права, що створює підґрунтя для зловживань з боку правоохоронних органів та викликає сумніви в легітимності прийнятих процесуальних рішень.

У роботі обґрунтовується необхідність удосконалення процесуального механізму виконання майнових покарань шляхом запровадження електронної системи контролю за строками арештів, посилення дисциплінарної та правової відповідальності посадових осіб за порушення процедур, розширення ролі слідчих суддів у забезпеченні майнових санкцій. Окремо акцентується увага на проблемах недостатньої правової кваліфікації суддів, прокурорів та слідчих у питаннях застосування і виконання майнових рішень, що потребує впровадження системної програми підвищення професійного рівня.

Таким чином, автор доходить висновку про потребу комплексного підходу до вирішення проблем процесуального забезпечення майнових покарань, що має охоплювати удосконалення правової бази, підвищення рівня професійної підготовки кадрів та розширення контролю з боку судової гілки влади.

Ключові слова: майнові покарання, кримінальне провадження, арешт майна, конфіскація, штраф, спеціальна конфіскація, право власності, процесуальне забезпечення, судовий контроль, кримінальна юстиція.

Kravchuk P.Yu. Procedural provision of property punishments during criminal proceedings.

The article conducts a thorough study of the problems of procedural support for property penalties in criminal proceedings, which are becoming increasingly relevant in the context of increasing crime in the spheres of economy, finance, public administration, as well as the spread of corruption offenses. The author emphasizes that property sanctions, in particular, such as fines, confiscation of property, special confiscation and compensation for damage caused, are an effective tool of criminal law influence, but require effective procedural support at all stages of criminal proceedings.

Analyzing the current legislation and judicial practice, the author identifies a number of significant problems: insufficient regulatory detailing of the procedures for imposing, lifting the seizure of property,

evaluation, storage and sale of seized assets. Considerable attention is paid to ensuring a balance between the interests of justice and the protection of the constitutional right of a person to peaceful possession of property. Violation of this balance in practice often leads to lengthening the terms of arrest, excessive interference with property rights, which creates a basis for abuse by law enforcement agencies and raises doubts about the legitimacy of the adopted procedural decisions.

The work justifies the need to improve the procedural mechanism for the implementation of property penalties by introducing an electronic system for monitoring the terms of arrest, strengthening the disciplinary and legal liability of officials for violations of procedures, expanding the role of investigating judges in ensuring property sanctions. Special attention is paid to the problems of insufficient legal qualifications of judges, prosecutors and investigators in the application and implementation of property decisions, which requires the implementation of a systematic program to improve professional skills.

Thus, the author concludes that a comprehensive approach is needed to address the problems of procedural support for property penalties, which should include improving the legal framework, increasing the level of professional training of personnel and expanding control by the judicial branch of government.

Key words: property penalties, criminal proceedings, seizure of property, confiscation, fine, special confiscation, property rights, procedural security, judicial control, criminal justice.

Постановка проблеми. Одним із важливих аспектів ефективного функціонування системи кримінального правосуддя є належне процесуальне забезпечення виконання майнових покарань. З огляду на зростання кількості кримінальних проваджень, пов'язаних із правопорушеннями у сфері економіки, корупції, фінансових зловживань, особливої актуальності набуває питання своєчасного, законного та ефективного застосування таких заходів покарання, як штраф, конфіскація майна, спеціальна конфіскація та відшкодування завданої шкоди.

Водночас, незважаючи на наявність законодавчого регулювання, на практиці існує низка проблем, пов'язаних із реалізацією майнових покарань на досудовій та судовій стадіях кримінального провадження. Серед них – недосконалість механізму арешту майна, складність встановлення належності об'єктів права власності обвинуваченим або іншими особами, прогалини у процедурі оцінки, зберігання та реалізації майна, а також недостатня узгодженість між положеннями кримінального, кримінального процесуального та виконавчого законодавства.

Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю забезпечення балансу між ефективністю боротьби зі злочинністю та гарантіями прав осіб, залучених до кримінального провадження, зокрема – права власності. У зв'язку з цим постає потреба у комплексному аналізі існуючої правозастосовної практики, виявленні її недоліків і формулюванні пропозицій щодо вдосконалення процесуального забезпечення реалізації майнових покарань у кримінальному провадженні.

Метою статті є всебічне дослідження особливостей процесуального забезпечення майнових покарань у кримінальному провадженні, виявлення проблем правозастосовної практики, а також формулювання теоретично обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення правового механізму реалізації таких покарань. Особливу увагу приділено забезпеченню балансу між ефективністю виконання майнових покарань та дотриманням конституційних гарантій прав і свобод учасників кримінального провадження, зокрема права власності.

Стан опрацювання проблематики. Питання процесуального забезпечення майнових покарань привертало увагу як українських, так і зарубіжних науковців, оскільки воно безпосередньо пов'язане з реалізацією принципів справедливості, законності та ефективності кримінального провадження. У своїх роботах цю тематику досліджували В.Я. Тацій, М.В. Хавронюк, О.Г. Кальман, А.В. Стижко, О.В. Капліна, О.М. Кожем'яко, які висвітлювали питання призначення, виконання та контролю за майновими видами покарань, зокрема конфіскації майна, штрафів та спеціальної конфіскації.

Окрему увагу в науковій літературі приділено співвідношенню майнових покарань і заходів кримінально-правового характеру, визначенню правової природи речових доказів, а також процесуальним аспектам арешту майна, що є передумовою для виконання майнових санкцій. Водночас актуальність дослідження зумовлена недостатньою розробленістю механізмів процесуального забезпечення саме в контексті сучасної правозастосовної практики, що ускладнює ефективне та законне виконання таких покарань.

Виклад основного матеріалу. Майнові покарання у кримінальному провадженні є однією з форм кримінальної відповідальності, яка має значний вплив як на особу винного, так і на загальну систему кримінальної юстиції. Ефективне процесуальне забезпечення таких покарань є запорукою реалізації засад законності, справедливості та захисту прав усіх учасників кримінального процесу.

Майнові покарання передбачають заподіяння винному матеріальних збитків через конфіскацію майна, штраф, компенсацію завданих збитків та інші форми позбавлення майнових благ. Відповідно до Кримінального кодексу України, майнові санкції застосовуються як основне або додаткове покарання [1]. Як наголошує О.О. Дудоров, майнові покарання спрямовані не лише на стягнення матеріальної шкоди, а й на відновлення соціальної справедливості в суспільстві [2, с. 78].

Процесуальне забезпечення майнових покарань має ґрунтуватися на чітких, законних механізмах, що регламентують порядок накладення, обмеження і стягнення майна. Зокрема, важливим є питання арешту майна на стадії досудового розслідування, що гарантує збереження речових доказів та можливість реалізації покарання після судового рішення.

Як зазначає М.О. Карпенко, одним із ключових процесуальних інструментів є ухвала слідчого судді про накладення арешту на майно, що має забезпечити недоторканність права власності, водночас дозволяючи зупинити незаконне розпорядження ним [3, с. 66]. Водночас, у практичній площині часто виникають значні труднощі з дотриманням встановлених процесуальних строків накладення та зняття арешту на майно, що в свою чергу створює передумови для порушення прав та законних інтересів усіх учасників кримінального провадження. Зокрема, затримки у накладенні арешту можуть призводити до втрати можливості ефективного забезпечення покарання або відшкодування збитків, оскільки майно може бути виведене з-під контролю органів досудового розслідування або навіть піддане незаконному розпорядженню. Аналогічно, несвоєчасне зняття арешту після завершення провадження чи скасування ухвали про його накладення необґрунтовано обмежує права власників майна, порушує засади справедливості та презумпції невинуватості, створюючи додаткові перешкоди для захисту їхніх інтересів. Внаслідок цього відсутність чіткого контролю за строками та процедурними нормами у цій сфері стає одним із джерел системних порушень прав сторін процесу і потребує впровадження більш дієвих механізмів нагляду та відповідальності за недотримання цих строків. До таких механізмів можна віднести наступні:

Автоматизована система контролю строків. Впровадження електронної системи, яка автоматично відстежує строки накладення та зняття арешту, нагадує відповідальним особам про наближення термінів і блокує можливість перевищення встановлених строків без відповідного рішення суду.

Обов'язковий звіт відповідальних осіб. Запровадження регулярного звітування слідчих, прокурорів та суддів про виконання строків арешту з обов'язковим поданням таких звітів до вищих контролюючих органів (наприклад, до прокуратури або дисциплінарних комісій).

Дисциплінарна відповідальність. Встановлення чітких санкцій для посадових осіб, які допустили порушення строків: дисциплінарні стягнення, включно з попередженням, доганою, тимчасовим відстороненням або звільненням у випадках грубих порушень.

Матеріальна відповідальність за шкоду. Впровадження механізмів відшкодування матеріальної шкоди особам, чії права було порушено через несвоєчасне накладення або зняття арешту.

Можливість оскарження. Надання сторонам кримінального провадження права оскаржувати несвоєчасність накладення або зняття арешту в суді з можливістю вимагати компенсацію або швидкого усунення порушень.

Посилення процесуального нагляду з боку суду. Передбачення в законодавстві обов'язкового контролю судом строків накладення і зняття арешту, з періодичним розглядом питання продовження арешту.

Публічність і прозорість процесу. Публікація статистичних даних щодо строків накладення і зняття арешту для створення суспільного контролю і підвищення відповідальності правоохоронних органів.

Впровадження таких механізмів сприятиме підвищенню дисципліни серед учасників кримінального процесу, захисту прав сторін і покращенню ефективності кримінального провадження загалом.

Судове забезпечення майнових санкцій включає контроль за їх належним виконанням, вчасним стягненням штрафів, конфіскації майна або іншими видами покарань. Важливою складовою

є процедура повідомлення осіб, які беруть участь у справі, про застосування таких заходів, що визначається нормами кримінального процесуального законодавства.

І.Д. Бриж у своїй науковій праці наголошує, що відсутність належної уваги до контрольних механізмів виконання майнових покарань спричиняє формалізацію цього процесу, що в результаті знижує його дієвість та ефективність у межах кримінального провадження [4, с. 43]. Авторка вказує, що часто майнові санкції залишаються декларативними заходами через недосконалість існуючих механізмів контролю, відсутність системного підходу до відслідковування їх реалізації, а також через неповну координацію між відповідальними суб'єктами. Бриж підкреслює, що існуюче законодавство потребує суттєвого удосконалення, зокрема в частині встановлення чітких процедур моніторингу, визначення конкретних відповідальних осіб за контроль та надання їм відповідних повноважень. Вона також звертає увагу на необхідність впровадження прозорих і доступних для учасників процесу інформаційних систем, що дозволять оперативно відслідковувати хід виконання майнових покарань і виявляти порушення. Крім того, науковець наголошує на важливості запровадження комплексних заходів, які б передбачали не лише контроль, але й ефективні санкції за недотримання вимог щодо виконання майнових покарань. Відтак, вдосконалення законодавчих та організаційних механізмів моніторингу є запорукою підвищення рівня довіри до системи кримінальної юстиції та забезпечення реального відшкодування шкоди, завданої злочином.

Попри наявність нормативно-правових актів, які регулюють майнові покарання, існують значні проблеми у їх практичному застосуванні. Зокрема, відсутність чітких критеріїв для арешту майна, недостатній контроль за законністю таких дій, а також часті випадки зловживань з боку представників правоохоронних органів.

В. Поляков у своїх дослідженнях акцентує увагу на тому, що однією з основних проблем, яка значною мірою ускладнює ефективне застосування майнових покарань у кримінальному провадженні, є недостатня визначеність і розпливчастість процесуальних норм, що регулюють порядок забезпечення таких санкцій [5]. Ця невизначеність призводить до неоднакової практики в різних регіонах України, що негативно впливає на рівень правозастосування та уніфікацію судової практики. Через відсутність чітких вказівок у законодавстві, суб'єкти процесу, зокрема слідчі судді та інші учасники кримінального провадження, змушені керуватися власними уявленнями та судовою практикою, що часто суперечить одне одному. Це створює правову невизначеність, знижує передбачуваність процесу та ускладнює захист прав сторін.

Крім того, дослідники звертають увагу на ще один важливий аспект – недостатній рівень професійної підготовки слідчих суддів з питань, пов'язаних із застосуванням майнових санкцій. Через це у суддів виникають труднощі з розумінням специфіки майнових правовідносин, нюансів процесуального забезпечення майнових покарань та способів контролю за їх виконанням. Відсутність необхідних знань і практичних навичок у цій сфері часто призводить до формального підходу при ухваленні рішень, що, у свою чергу, негативно впливає на ефективність захисту майнових прав потерпілих та держави.

Таким чином, поєднання недосконалості законодавчої бази із слабким рівнем кваліфікації слідчих суддів формує значний бар'єр для належного процесуального забезпечення майнових покарань. Для подолання цих проблем необхідно здійснити системну роботу як у напрямі вдосконалення законодавчих норм, так і у сфері підвищення кваліфікації суддів, зокрема через спеціалізовані тренінги, семінари та впровадження практичних рекомендацій, що сприятимуть уніфікації правозастосовчої практики та підвищенню рівня професіоналізму суддів у цій складній правовій сфері.

Для підвищення ефективності застосування майнових покарань необхідно реформувати кримінальний процес із впровадженням більш прозорих та контрольованих процедур. Пропонується удосконалити механізми накладення арешту, впровадити електронні системи контролю за виконанням рішень та посилити відповідальність за порушення прав учасників процесу.

Також важливо створити систему навчання для слідчих суддів з питань майнових покарань та підвищення їх професійної компетенції. А.І. Баженова у своїх дослідженнях наголошує, що ефективне забезпечення майнових покарань у межах кримінального провадження можливе лише за умови реалізації комплексного підходу, який поєднує низку взаємопов'язаних складників: удосконалення законодавчої бази, чітке регламентування процесуальних механізмів та належне кадрове забезпечення правозастосовних органів [6, с. 303].

По-перше, законодавча складова передбачає необхідність внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства, зокрема у частині деталізації процедур накладення, ви-

конання та контролю за майновими покараннями. Відсутність таких норм створює прогалини, які перешкоджають ефективному правозастосуванню. А.І. Баженова підкреслює, що закон повинен не лише проголошувати права та обов'язки учасників процесу, але й встановлювати дієві механізми їх реалізації.

По-друге, з точки зору процесуального забезпечення, важливо впровадити уніфіковані стандарти та процедури, що регулюють дії слідчих суддів, прокурорів та органів досудового розслідування у питаннях, що стосуються майнових санкцій. Йдеться, зокрема, про строки виконання рішень суду, порядок зняття арештів, алгоритми повідомлення сторін та забезпечення їхнього доступу до суду у випадку порушення їхніх прав. Такий підхід дозволяє уникнути зловживань та формалізму у процесі реалізації майнових покарань.

По-третє, ключовим елементом є кадровий фактор. На думку науковця, досягнення реального балансу між захистом інтересів суспільства і дотриманням прав окремої особи можливе лише за умов високого рівня професійної підготовки працівників органів правопорядку та суддів. Особливу увагу необхідно приділяти підвищенню правової обізнаності щодо механізмів забезпечення прав людини при застосуванні майнових санкцій. Освітні програми, спеціалізовані тренінги та підвищення кваліфікації мають стати невід'ємною частиною державної політики у сфері кримінальної юстиції.

Таким чином, лише комплексна взаємодія законодавчих ініціатив, чітких процесуальних алгоритмів та професійної компетенції персоналу здатна забезпечити належне функціонування механізму майнових покарань. Такий підхід дозволяє не лише ефективно виконувати завдання кримінального судочинства, а й гарантувати дотримання основоположних прав людини, що є ключовим орієнтиром у демократичному суспільстві.

Висновки. Процесуальне забезпечення майнових покарань у кримінальному провадженні є одним із ключових елементів ефективного правосуддя, що покликане гарантувати реальне виконання рішень суду та досягнення мети покарання. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

В українському кримінальному процесі простежується низка проблем у правозастосовній практиці, пов'язаних з реалізацією майнових покарань, зокрема арештом майна та його подальшим стягненням. Відсутність чітких процесуальних алгоритмів накладення та зняття арешту призводить до порушення прав учасників провадження та зменшує ефективність виконання рішень суду.

Для подолання зазначених проблем доцільно впровадити низку дієвих заходів: забезпечити законодавче уточнення строків і механізмів арешту та конфіскації майна; створити прозору систему контролю за виконанням судових рішень майнового характеру; запровадити відповідальність за зловживання повноваженнями або бездіяльність у сфері забезпечення майнових покарань; підвищити рівень спеціалізації суддів щодо розгляду питань майнового забезпечення.

Таким чином, удосконалення процесуального забезпечення майнових покарань є необхідною умовою не лише для дотримання прав учасників кримінального провадження, а й для забезпечення ефективної реалізації судових рішень, посилення довіри до правосуддя та формування правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Дудоров О.О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). К.: Ваїте, 2017. 872 с.
3. Судовий контроль у кримінальному провадженні: навч. посіб. для підготовки до заліку / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. Х.: Право, 2015. 88 с.
4. Бриж І.Д. Кримінально-правова порівняльна характеристика покарання у виді штрафу та конфіскації майна. Острог, 2020. С. 34–49.
5. Поляков В. Правова природа конфіскації в законодавстві України: сутнісний та порівняльно-правовий аналіз. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2016, грудень. С. 131–135.
6. Баженова А.І. Генезис і розвиток інституту арешту майна у кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 302–307.